

National Corpus and Punctuation

*Jumayeva Dilnoza Baxshulloyevna*¹

Abstract: This article provides general information about the national corpus and punctuation marks, and their relationship is explained. As is known, in the literature on punctuation marks, punctuation marks are classified according to their general characteristics - place of use, method of use, structure, function. The article also highlights the importance of punctuation marks in the national corpus.

Keywords: Punctuation, national corpus, period, plural, question and exclamation marks, thesauruses, language ontology, computer translation, automatic editing and analysis, speech synthesizers that voice written text.

KIRISH

Til ma'naviy merosni saqlash va boyitishning asosiy vositasi, shu bois til millatning borligi sanaladi. Shuni ta'kidlash joizki, zamonaviy axborot texnologiyalari tilning funksional imkoniyatlaridan foydalanish borasida benihoya imkoniyatlar eshigini ochdi. Kompyuter tarjimasini, avtomatik tahrir va tahlil, yozma matnni ovozlashtiruvchi nutq sintezatorlari, og'zaki nutqni yozma matnga aylantiruvchi nutqni tanish dasturlari, elektron lug'atlar, lingvistik mobil ilovalar, tezaurus(til xazinasi)lar va til ontologiyasi fikrimizning dalilidir. Ayniqsa, zamonaviy elektron lug'atlar tuzish va undan foydalanish madaniyatini shakllantirish til imkoniyatini egallashda samarador ekanligi o'z isbotini topgan. Shuni hisobga olib, tinish belgilarining milliy korpusda berilayotgani yangilik sanaladi.

METOD VA METODOLOGIYA

Punktuatsiyaga oid adabiyotlarda tinish belgilari umumiy xususiyatlari – qo'llanish o'rni, ishlatilish usuli, tuzilishi, vazifasiga ko'ra tasniflanadi.

Tinish belgilari qo'llanish o'rniga ko'ra ikki xil:

- *gap oxirida qo'llanuvchi tinish belgilari – nuqta, ko'pnuqta, so'roq va undov belgilari;*
- *gap ichida qo'llanuvchi tinish belgilari – vergul, nuqtali vergul, tire, ikki nuqta, qavs, qo'shtirnoq.*

Gap oxirida qo'llanuvchi tinish belgilarining umumiy xususiyatlari sifatida quyidagi fikrlarni aytish mumkin:

1. gapning tugallanganini ko'rsatadi;
2. gapda qanday mazmun ifodalanganini bildiradi;
3. gapning tugallanish chegarasini, mazkur gapning keyingi gapdan ajralishini ko'rsatadi;
4. ular gap oxiridan boshqa o'rinlarda ishlatilganda boshqa vazifa bajaradi va ayrim maqsadlar uchun ishlatiladi.

Gap oxirida qo'llanuvchi tinish belgilari umumiy va o'xshash xususiyatlarga ega bo'lishiga qaramay, muayyan gapda qanday mazmuniy munosabat ifodalanayotganligini bildirishi jihatidan o'zaro farqlanadi. Masalan, nuqta xabar mazmuni, so'roq belgisi so'roq mazmuni, undov belgisi esa gapdan buyruq, tashviq, his-qayajon mazmuni ifodalanishini ko'rsatadi.

¹ Senior teacher of the Department of Primary Education, Faculty of Preschool and Primary Education, Navoi State University (PhD)

ADABIYOTLAR SHARHI

Nuqta, so‘roq va undov belgilari gap o‘rtasida ham qo‘llanishi mumkin, biroq bunda ular yuqoridagi asosiy funksiyasini bajarmaydi. Balki boshqa vazifa uchun xizmat qiladi. Masalan, *Z.M. Bobur hayoti va ijodini o‘rgandik* gapida nuqta sintaktik vazifa bajarish uchun emas, so‘zning qisqarganligini ko‘rsatish uchun qo‘llangan. So‘roq va undov belgilari ham gap o‘rtasida qo‘yilganda, yuqoridagi kabi qo‘shimcha vazifada keladi. Masalan: *Iqtisodiy yuksalish natijasida, turmut darajasi sezilarli ravishda yaxshilangan — onalar o‘limi 2 barobar, bolalar o‘limi 3 barobar kamaygan, odamlarning o‘rtacha umr kurishi 67 yoshdan 73 (!) yoshga, jumladan, ayollarning o‘rtacha umr ko‘rishi 75 (!) yoshga yetgan.* (A.Ibrohimov. Umrimiz boqiydir, boqiy!)

Qo‘llanish usuliga ko‘ra tinish belgilari ikkiga bo‘linadi:

1. Yakka holda qo‘llanuvchi tinish belgilari. Bunga faqat **ikki nuqta** kiradi.
2. Yakka va takror qo‘llanuvchi tinish belgilari. **Qavs, undov, so‘roq** yakka holatda ham, takror ham qo‘llanadi. Masalan, qavs yopiluvchi qavs shaklida qo‘llanganda yakka ishlatiladi:

Olmoshlarning grammatik xususiyatlari: 1) olmosh otga xos sintaktik shakl yasovchilarni oladi; 2) olmosh hyech vaqt o‘zidan oldin aniqlovchi olmaydi; 3) juft holda qo‘llanib, boshqa so‘z turkumi vazifasida keladi. (“Hozirgi o‘zbek adabiy tili” kitobidan)

Undov belgisi kuchli his-hayajon bilan aytilgan gaplarda qo‘sha qo‘llanadi: *Ey purviqor tog‘lar! Nega jimsizlar, nega!!!* (Cho‘lpon)

– Ana, ko‘ryapsanmi?

Mening dadamlar!

Dada!!! (E.Vohidov)

Badiiy adabiyotda turli maqsadlarda so‘roq va undov birga qo‘llanadi:

Oftob yelib pyulsa ko‘k uzra,

Unga osmon sandig‘i hujra.

Haqdan hukm, bandadan ijro,

Xudo bilar, kim oldin ketar?! (M.Yusuf)

Tinish belgilari tuzilishiga ko‘ra ikki xil:

1. Bir tarkibli tinish belgilari: **vergul, tire, nuqta**.
2. Ko‘p tarkibli tinish belgilari: **ikki nuqta, nuqtali vergul, qavs, qo‘shtirnoq, ko‘pnuqta, so‘roq va undov belgisi**.

Ko‘p tarkibli tinish belgilari tarixan ikki va undan ortiq belgidan tashkil topgan bo‘lib, ularga hozirgi kunda bir grafik belgi sifatida qaraladi. Masalan: **ikki nuqta** belgisi ikkita nuqtaning vertikal usuldagi birikuvi asosida hosil bo‘lgan, ya‘ni (:); **ko‘pnuqta** nuqtaning gorizontal usuldagi birikuvi asosida paydo bo‘lgan, ya‘ni (...); **nuqtali vergul** nuqta va vergulning qo‘shiluvchi asosida yuzaga kelgan. Qavs ham ikki elementdan iborat bo‘lib, uning birinchisi “ochiluvchi qavs”, ikkinchisi “yopiluvchi qavs”, ba‘zan “yarim qavs” ham deyiladi va tartibni bildiruvchi raqam yoki harfdan so‘ng qo‘yiladi.

So‘roq, undov va qo‘shtirnoqlarning tarkibi yanada murakkabroq. Ular ham ikki elementdan iborat bo‘lib, mavjud manbalarga ko‘ra, so‘roq belgisining lotincha *quaestio* (so‘roq), undov belgisining *lo* (oh, eh) so‘zlaridagi bosh harflarning nuqta bilan qo‘shilishi asosida hosil bo‘lgani aytiladi. Umuman, har bir tinish belgisining o‘z tarixi bor.

TADQIQOT NATIJASI VA MUHOKAMA

Tinish belgilarining vazifasiga ko‘ra tasnifi

Amaldagi o‘zbek punktuatsiyasida tinish belgilarining vazifalari aniq qoidalar asosida tushuntirilgan

bo'lib, ularni o'zlashtirish tinish belgilaridan o'rinli foydalanish ko'nikmalarini egallashga yordam beradi.

Tinish belgilarining asosiy vazifasi nutqning mazmuniy bo'linishini ko'rsatish, shuningdek, gapning sintaktik tuzilishi va ohang jihatini aniqlashga yordam berishdir. Ilmiy manbalarda tinish belgilari vazifasiga ko'ra uch guruhga bo'lib o'rganilgan:

- 1. Chegaralovchi tinish belgilari.** Qo'shtirnoq va qavs shunday vazifadagi tinish belgisi bo'lib, ular kontekstdagi ayrim qismlarning leksik-semantik farqlanishi va ajralishini, grammatik-uslubiy chegaralanishini, ularning boshlanish va tugallanish nuqtasini ko'rsatadi.
- 2. Ayiruvchi tinish belgilari.** Bu guruhga nuqta, so'roq, undov, nuqtali vergul mansub bo'lib, ular matn qismlarini bir-biridan ajratishga xizmat qiladi.
- 3. Murakkab vazifali tinish belgilari.** Bular matn qismlarini o'rni bilan ham ajratish, ham chegaralash, ba'zan esa biriktirish vazifasini ham bajaradi. Masalan, ikki nuqta ajratish va biriktirishga, vergul va tire ajratish, chegaralash, biriktirishga xizmat qiladi. Ko'pnuqta esa fikrning bo'linishi, qisqarishi kabi vazifalarni bajarish uchun qo'llanadi.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, tilshunoslikka oid tadqiqotda fakt bilan ish ko'riladigan hollarda material yig'ilishi, sistemaga solinishi lozim. Bunday katta hajmli ishni bajarishda korpus vaqt va mehnatni tejaydigan ish quroli vazifasini bajaradi. U texnik jarayonni tezlashtiruvchi vosita bo'libgina qolmay, muayyan tilning zamonaviy shakliga xos axborot tizimi ham bo'lib, kutilmagan savolga javob bera oladigan, til hodisasi bilan shug'ullanadigan soha oldiga avval ko'rilmagan dolzarb muammolarni qo'ya oladigan tizim. Tinish belgilarining ishlatilishi, qo'llanilish o'rniga oid tizimning yaratilishi milliy korpusning yanada rivojlanishi uchun xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Wang, X. (2020, February). Analysis of Sentence Boundary of the Host's Spoken Language Based on Semantic Orientation Pointwise Mutual Information Algorithm. In *2020 12th International Conference on Measuring Technology and Mechatronics Automation (ICMTMA)* (pp. 501-506). IEEE.
2. Makhija, K., Ho, T. N., & Chng, E. S. (2019, November). Transfer learning for punctuation prediction. In *2019 Asia-Pacific Signal and Information Processing Association Annual Summit and Conference (APSIPA ASC)* (pp. 268-273). IEEE.
3. Xu, K., Xie, L., & Yao, K. (2016, October). Investigating LSTM for punctuation prediction. In *2016 10th International Symposium on Chinese Spoken Language Processing (ISCSLP)* (pp. 1-5). IEEE.
4. Jumayeva D.B. Tinish belgilarining takror va qator ishlatilishi va ularning korpusda berilishi. Qo'qon DPI 2024. 4-son (1912-1918-bet)
5. Jumayeva D.B. Punktuation xatolarning kompyuter dasturini yaratish texnologiyasi va uning o'ziga xosliklari. Buxoro davlat universiteti ilmiy axboroti. 2024.12-son.197-200-b

